

گفت و گو با «حمیدرضا صالحی» رئیس کمیسیون انرژی اتاق ایران

توسعه تجدیدپذیرها و امنیت اقتصادی

متأسفانه ایران جزو ۱۰ کشور اول تولیدکننده کربن در دنیا می‌باشد و این در حالی است که تولید ناخالص داخلی آن در حد نیم تریلیون دلار (۵۰۰ میلیارد دلار) است که در مقایسه با کشورهای بزرگ تولیدکننده دارای GDP در حدود بیش از ۲۵ تریلیون دلار رقم اندکی است؛ یعنی که در پناه مصرف انرژی ارزان و در رده بزرگترین کشورهای تولیدکننده کربن قرار گرفته است.

حمیدرضا صالحی رئیس کمیسیون انرژی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران در ادامه گفت و گو می‌گوید، ایران یکی از کشورهای مستعد در تولید انرژی‌های تجدیدپذیر از منابع خورشید، باد، زیست توده و غیره در ظرفیت حدود ۸۰ هزار مگاوات است. این ظرفیت می‌تواند یک اقتصاد ۸۰ تا ۹۰ میلیارد دلاری را در کشور پوشش دهد.

او یادآوری می‌کند که کشور ۸۰ میلیون نفری ما، ۸۶ میلیارد دلار بارانه انرژی می‌دهد که مقایسه آن با یارانه ۳۲ میلیارد دلاری کشور چین با یک میلیارد و چهارصد میلیون نفر جمعیت، حاکی از هدر رفت منابع و لطمہ به محیط زیست است.

وی می‌گوید در حال حاضر سرمایه‌گذاری در حوزه انرژی‌های تجدیدپذیر در کشور پاییین است که بنا به ظرفیت‌های این بخش و با آهنگ حرکت فعلی کشور سالیانه دو هزار میلیارد تومان از درآمدهای برق برای سرمایه‌گذاری کفايت می‌کند، اما برای گام‌های بزرگ‌تر در آینده این رقم کافی نیست که البته راهکارهایی برای تأمین سرمایه لازم وجود دارد.

رئیس کمیسیون انرژی اتاق بازرگانی ایران بر این باور است که ایجاد تشکل‌های انرژی‌های تجدیدپذیر در کشور یک راهکار هوشمند در استفاده مناسب از ظرفیت‌ها و منابع این بخش در بستر یک رگولاتوری تعیین کننده است.

او معتقد است استان کرمان از جمله استان‌های به شدت نمایان و متمایز در اطلس تجدیدپذیرها است، کرمان دارای ویژگی‌های خاصی برای تولید انرژی‌های تجدیدپذیر است؛ شاخص‌هایی که موجب شده این استان بیشترین راندمان تولید انرژی را در جذب تشعشع خورشیدی را دارد باشد و برخوردار از افق بسیار خوبی به عنوان یک مرجع داخلی و بین‌المللی در این بخش است.

نسخه کامل این گفت و گو را در زیر مطالعه نمایید.

بايد موضوع رديپا

کربن (Carbon Footprint) را براساس قوانين و مقررات کشورمان به عنوان يك ساخته در دولت و اقتصاد انرژي تعريف نموده و به آن بهادرانتا به اين وسيله هر بنگاهی که نسبت به کاهش کربن اقداماتي انجام مي دهد، گواهی کربن دریافت کرده و در معاملات و بورس انرژي به رسميت شناخته شود؛ در اين صورت بازاری ايجاد خواهد شد تا در مقابل آن نقش فعالان حوزه بخش خصوصي بيشتر شود،

است. در همین راستا کمپسيون انرژي اتاق ايران با تشکيل کارگروهی به نام کربن و تغيير اقلیم از طریق سازمان محیط زیست که بعد مالی بین المللی در دنیا از جمله صندوق است بنا نهادهای مالی بین المللی در سازمان ملل ارتیاط برقرار کند. از بعد فنی نیز که زیرمجموعه معاونت علمی ریاست جمهوری است برای اخذ تکنولوژی های جدید جهت کاهش کربن و افزایش استفاده از انرژی های جدید و تجدید پذیر به توافقاتی رسیده است.

در رابطه با میزان تولید کربن در بخش های مختلف، باید پژوهش و بررسی هایی صورت گرفته و سنجه های مناسبی را در کشور تعییف کرد؛ به عبارتی موضوع رديپا کربن (Carbon Footprint) را براساس قوانین و مقررات کشورمان به عنوان يك شاخص در دولت و اقتصاد انرژي تعريف نموده و به آن بها داد تا به اين وسيله هر بنگاهی که نسبت به کاهش کربن اقداماتي انجام مي دهد، گواهی کربن دریافت کرده و در معاملات و بورس انرژي به رسميت شناخته شود؛ در اين صورت بازاری ايجاد خواهد شد تا در مقابل آن نقش فعالان حوزه بخش خصوصي بيشتر شود، چراکه اين موضوع به شکلی نیست که دولت به تنهاي از عهده آن برآيد و قطعاً مردم و بخش خصوصي و تمام بنگاههایی که در حوزه انرژي فعالیت دارند، می توانند در اين زمینه ورود نمایند.

در مجموع تنها راهکار، ارزش گذاشتمن به میزان کاهش کربن و به رسمیت گذاشتمن بازار کربن است، امری که می تواند تأثیر بسیاری در کاهش انتشار کربن در کشور داشته و در کنار

◆ نظر شما در مورد تولید و مصرف انرژي در چارچوب

صرفه جویی در محیط زیست چیست؟

مسئله محیط زیست یکی از مهمات زندگی بشر در آینده است و بی توجهی به آن موجب می شود که مشکلاتی برای نسل حال و آینده ایجاد شود؛ لذا توجه به شاخص های مهم در حفظ و صیانت محیط زیست بسیار اهمیت دارد. در حال حاضر در حوزه انرژی، موضوع ایجاد و آبودگی های گذارهای گلخانه ای و کربن دی اکسید با مسئله حفظ محیط زیست عجین شده است. در دنیا یک جریان همگانی تحت عنوان «صیانت از اقلیم» به وجود آمده که در قالب کتوانسیون هایی با حضور بیش از ۱۸۰ کشور، تصمیمات مهم در مورد آینده زمین گرفته می شود که آخرین گردهمایی آن در پاریس برگزار شد. بر اساس این توافق نامه حتی برای کشورهایی مانند کشور ایران که درگیر تحریم هستند، وظایف و نقش هایی تعریف شده است تا با استفاده از ظرفیت های موجود در حوزه تولید و مصرف انرژی به حفظ محیط زیست پیروزی داشته باشد.

در مجموع در کشور ما، بخش خصوصی در کنار حکومت که کار سیاست گذاری را انجام می دهد، باید به دنبال راه حل هایی باشند که هر روز نسبت به قبل به کاهش تولید کربن کمک نموده و در آینده نیز همای پاک برای مردمان کشور خود فراهم کرده و سهم خود را در دنیا نیز به عنوان يك حرکت همگانی انجام دهنند.

◆ ایران در مصرف انرژی و سرانه تولید دی اکسید کربن

از جمله بالاترین ها در جهان است، برای کربن زدایی از اقتصاد کشور چه باید کرد؟

متأسفانه باید گفت که کشور ما جزو ۱۰ کشور اول تولیدکننده کربن در دنیا می باشد. از طرف دیگر کشور ما از لحاظ تولید ناخالص داخلی جزو کشورهای بزرگ که دارای GDP های بالای بیست تریلیون دلار دارند، نمی باشد. میزان تولید ناخالص داخلی در کشور در حد نیم تریلیون دلار یا ۵۰۰ میلیارد دلار است که در مقایسه با کشورهای با تولید ناخالص داخلی بالا، عدد بسیار پایینی است و این نشان می دهد که مصرف زیاد انرژی از این در کشور، منجر به یک ضایعه بزرگ زیست محیطی شده و باعث شده است که در مقیاس جهانی، ما در رده کشورهای قرار بگیریم که بزرگترین انتشار دهنده کربن هستند؛ لذا باید در این زمینه عزمی جدی و همگانی در عرصه ملی و در حکمرانی کشورمان ایجاد شود و نهادهای مؤثر از جمله سه قوه (مقننه، مجریه و قضاییه) با پشتیبانی های لازم در این زمینه و با وضع قوانین و مقررات در کنار بخش خصوصی قرار گیرند. در موضوع کربن زدایی از

◆◆ لطفاً در مورد مقایسه ایران و جهان در روند بهره‌وری منابع با نگاه به اقتصاد سبز صحبت کنید.

میزان استفاده از یارانه انرژی در کشور ما در حدود ۸۶ میلیارد دلار است؛ به عبارتی ما در دنیا جزو کشورهایی هستیم که بزرگترین سهم در استفاده از یارانه انرژی را دارند. اگر کشور ایران را با جمعیت ۸۰ میلیون نفری و با ۸۶ میلیارد دلار یارانه انرژی با کشور چین با جمعیت یک میلیارد و ۴۰۰ میلیونی و با ۳۲ میلیارد دلار یارانه انرژی (چین رتبه دوم را در رنکینگ IEA (آژانس بین‌المللی انرژی) دارد) مقایسه کنیم، در می‌باییم که چقدر وضعیت نگران‌کننده است که ما در مقایسه با دنیا در استفاده از منابع خود به چه شکل عمل کرده‌ایم و به جای این‌که از این منابع به درستی بهره‌برداری و تبدیل به درآمد ملی کنیم، کاری کرده‌ایم که در واقع به هدر رفته و به اقتصاد سبز و محیط زیست نیز لطمه وارد شده است.

◆◆ نوآوری در بخش انرژی کشور را چگونه ارزیابی می‌کنید، اگر ممکن است در مورد جغرافیای پیشرفت فعالیت‌های نوآورانه در کشور به لحاظ مقایسه روند منطقه‌ای نیز توضیح دهد.

اصل‌اولاً نوآوری‌ها به پارادایم حاکم بر اقتصاد کشورها برمی‌گردد؛ به عبارتی در کشورهایی که نگاه آن‌ها مبتنی بر اقتصاد آزاد است و مردم در اقتصاد بیشتر نقش دارند، نوآوری بیشتر شکل گرفته است، ولی در کشورهایی که نگاه به اقتصاد مبتنی بر اقتصاد دولتی و تک‌محصولی است مثل نفت و دولتها بیشتر سهم اقتصاد را دارا هستند، شکوفه زدن جوانه‌های نوآوری که بیشتر از سوی مردم و مشارکت آن‌ها صورت می‌گیرد، اتفاق نمی‌افتد. در کشور ما با وجود بیشتر ۷۰ سال اقتصاد نفتی، اقتصاد از مردم فاصله گرفته است و در این سال‌ها رابطه مردم و بخش خصوصی با دولت صرفاً به صورت ارتباً رعیتی بوده است، بنابراین نوآوری‌ها بسیار ضعیف بوده است. البته این‌ها به این معنی نیست که ما پتانسیل و ظرفیت ایجاد نوآوری را نداریم، بلکه وجود و استعداد جوان‌ها و دانشگاهیان ما زیان‌زد همه جهانیان نیز می‌پاشد، شاهدیم که جوانان کشور ما در خارج از کشور با فراهم بودن بستر لازم توسط دولت‌های دیگر، توانسته‌اند نوآوری‌های زیادی را ایجاد کنند، این موضوع نشان می‌دهد که ما در ذات مردم نوآوری داریم، اگر در زمینه جنگهای قدیم و سلاح‌های مروطه، مطالعه‌های داشته باشیم، در بحث نجوم و رصدهای مروطه، قدر ایرانیان ابتکار داشته‌اند، به این نتیجه می‌رسیم که قدر ایرانیان ابتکار داشته‌اند، در حال حاضر نیز دانشمندان جوان ایرانی در خارج از کشور

آن به عنوان یک حرکت جهانی نیز موفق به کاهش کربن در دنیا نسبت به گذشته خواهیم شد.

◆◆ در مورد شیوه مدیریت منابع تجدیدپذیر انرژی کشور در جهت تولید و مصرف بهینه، چه اولویت‌هایی را پیشنهاد می‌کنید؟

در کشور ایران در حدود ۸۰ هزار مگاوات پتانسیل تولید انرژی از طریق انرژی‌های تجدیدپذیر وجود دارد و کشور ما یکی از کشورهای مستعد در تولید انرژی‌های تجدیدپذیر از طریق خوشید، باد، زیست توده و غیره است، ولی وجود سیاست‌های نادرستی که منبعث از دارا بودن انرژی‌های فسیلی ارزان است، امروزه ما را به جایی رسانده که توجه کمتری به انرژی‌های تجدیدپذیر داریم و سهم انرژی تجدیدپذیر در بخش انرژی کشور حدود یک درصد است؛ در واقع از ۸۵ هزار مگاوات ظرفیت تولید انرژی تجدیدپذیر در کشور تنها حدود ۹۰۰ مگاوات ظرفیت نصب شده و انرژی تولید می‌شود که عدد سیار پایینی است، علی‌رغم این‌که کشور ما در کنار دریای خزر از لحاظ تشبع خوشید از اروپا نیز وضعیت بهتری دارد.

در مورد تولید انرژی باد با توجه به تکنولوژی‌های روز دنیا که امکان تولید انرژی حتی در ظرفیت‌های تولیدی بادی ضعیف در حد سه متر بر ثانیه، نیروگاه‌هایی نصب می‌شود، در کشور ما مناطقی وجود دارد که در حدود ۱۰ متر بر ثانیه ظرفیت تولید باد فراهم است. بنابراین در شرایطی که در دنیا حدود ۲۰ درصد تولید برق از انرژی‌های تجدیدپذیر می‌باشد، توجه به این ظرفیت‌های بالقوه در کشور می‌تواند اقتصاد ۸۰-۹۰ میلیارد دلاری فراهم نماید و موفقیت‌های قابل توجهی را در زمینه رشد تولید ناخالص داخلی، افزایش اشتغال ملی برای جوانان و قارگیری در اندازه‌های جهانی به ایجاد نماید، در حالی که می‌توان شاهد وجود یک برق پاک، ایمن و مطمئن از این طریق برای مردمان کشورمان باشیم، با وجود ظرفیت‌های ذکر شده، اولویت‌هایی برای تحقق آن می‌توان پیشنهاد داد اول این‌که ارزش‌گذاری به تولید برق تجدیدپذیر در کشور جدی شمرده شود، دوم این‌که ایجاد امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری صورت گیرد؛ به عبارتی باید شرایطی برای ورود سرمایه‌گذاری‌های خارجی به داخل کشور فراهم شود. بعد از توافق برجام ما شاهد حضور بسیاری از شرکت‌ها جهت سرمایه‌گذاری در بخش انرژی‌های تجدیدپذیر خوشیدی در کشور بویژه در استان کرمان در منطقه ماهان بودیم، اما در حال حاضر سرمایه‌گذاران به جایی رسیده‌اند که قصد دارند اینجا را رها کرده و فرار کنند.

وزارت نیرو، از ۸۰ هزار مگاوات منبع تجدیدپذیر انرژی موجود در کشور بخش عده آن، یعنی حدود ۵ تا ۶۰ درصد انرژی خورشیدی و مابقی انرژی بادی است و این دو در جای جای کشور سهم مربوط به خود را دارند.

در مورد میزان سرمایه‌گذاری در تجدیدپذیرها به طور متوسط در هر ۱۰۰۰ مگاوات یک میلیارد دلار سرمایه‌گذاری پیش‌بینی می‌شود. لذا در مجموع عدد سرمایه‌گذاری در این بخش از انرژی در حدود ۷۰ تا ۱۰۰ میلیارد دلار رقم خواهد خورد. سرمایه‌گذاری در این حوزه، همان‌طور که قبل از گفته شد به شاخص‌هایی از جمله امنیت سرمایه‌گذاری و امنیت اقتصادی برمی‌گردد. با توجه به تصریه ۶ ایامیه بودجه سال ۱۳۹۳ کشور در مورد عوارض مربوط به ماده ۵ قانون حمایت از صنعت برق کشور، مقرر شده است که سالیانه ۱۰ درصد از میزان پرداخت قبوض برق توسط مردم به صندوقی جهت انرژی‌های تجدیدپذیر و مصرف برق روسایی کشور واریز شود؛ اگر سؤال به این شکل مطرح شود که آیا منابع درآمدی دولت کاف سرمایه‌گذاری در تجدیدپذیرها را می‌دهد یا خیر؟ باید گفت که در حد مقیاسی که کشور در حال حاضر در حال حرکت است، سالی دو هزار میلیارد تومان از درآمدهای برق کفاف می‌دهد، منتهی نه برای گام‌های بزرگتری که درصد بیشتری از تولید برق صرف سرمایه‌گذاری‌های تجدید پذیر شود، البته انتظار هم نیست که همه بارا بودجه دولت برعهده بگیرد و راهکارهایی وجود دارد که این مسئله را حل می‌کند.

با توجه به این‌که ما در مصرف انرژی جزو کشورهای پر مصرف هستیم؛ برای مثال برای تولید هر بشکه برق در کشور بشکه مصرف می‌شود. همچنین مصرف سرانه برق در کشور ما دو و نیم برابر مصرف سرانه در کل دنیا می‌باشد. برای اخذ بودجه بیش از دو هزار میلیارد تومان برای تجدیدپذیرها، می‌توان صندوقی برای درآمدهای ناشی از سوخت بیشتر و ایجاد کردن بیشتر تشكیل داد و درآمدهای این صندوق مستقیماً صرف سرمایه‌گذاری در تجدیدپذیرها شود نه خرج کمبود کسری بودجه دولت؛ به این صورت که کارخانجات، صنایع و بنگاه‌های مختلف در کشور درصدی از میزان بشکه سوختی که روزانه مصرف می‌کنند (برابر با قیمت فوب خلیج فارس) را به عنوان عوارض به این صندوق واریز نمایند.

در مورد فرصت‌های سرمایه‌گذاری در بخش انرژی‌های پاک و تجدیدپذیر در کشور و چالش‌های آن توضیح دهید.
از فرصت‌های سرمایه‌گذاری می‌توان به نیروگاههای خورشیدی فتوولتاییک اشاره کرد که در جای جای کشور روی اطلس خورشیدی وجود دارند، از جمله مناطقی در کرمان که از

موقعيت‌های بزرگی به دست می‌آورند که نشان می‌دهد که در کشور زمینه و بستر مناسب فراهم نیست. یکی از مهم‌ترین دلایلی که نوآوری‌ها در کشور، صنعتی و تجاری نمی‌شوند به اقتصاد ما که رقابتی نیست برمی‌گردد، به طور مثال در چنین اقتصادی ممکن است یک ایده نوآورانه توسط یک استارتاپ شروع شده و به جلو حرکت کند، اما با غول بزرگی مثل دولت برخورد می‌کند. دولت که در وهله‌ی اول به دلیل نظام بوروکراتیک خاص، خودش مانع بخش خصوصی می‌شود و در گام بعد به رقابت با استارتاپ‌ها بلند می‌شود و از طرفی مداخله دولت در قیمت‌گذاری‌ها، مانع از پیشرفت استارتاپ‌های نوآورانه می‌شود؛ لذا اگر این مشکلات برطرف شود، می‌توان حجم و ظرفیت بزرگی که بالقوه و به ذات در ایرانیان وجود دارد بالفعل شود. در راسته با بهینه‌سازی مصرف انرژی و تفات شبکه‌های برق، پروژه‌های مختلفی از جمله شهر هوشمند و بهینه‌سازی شبکه‌های توزیع نیرو توسط دانشگاهیان مطرح شده است، ولی به مشکلات زیرساختی از جمله فضای کسب‌وکار، نبود ثبات و امنیت اقتصادی، نظام بانکی و مشکلات دیگری که عدمه آن به دولت بزرگ و دولت غیر رگولاتور که مداخله‌گر در قیمت‌ها و رقبیت بخش خصوصی است، برمی‌گردد، برخورد می‌کند و از مدار خارج می‌شود. ما در حال حاضر در اوج خاموشی‌ها هستیم، اگر همین پروژه‌های که اشاره شد می‌توانست اجرایی شود هم اکنون تا حدود ۲۰۰۰ مگاوات در مصرف برق کشور صرفه‌جویی صورت می‌گرفت.

◆ مدیریت دانش در بخش انرژی ایران را چگونه ارزیابی می‌نمایید؟

به اعتقاد بنده تا گرفتن قله‌های این حوزه راه زیادی مانده است. در این زمینه در کشور دانشکده‌های اقتصاد انرژی راه‌اندازی شده است، اما باید ابتدا چارچوب مقوله انرژی در حکمرانی و سیاست‌گذاری ما مشخص شود که به تبع آن مدیریت دانش نیز در جای خود قرار خواهد گرفت. همچنین باید وزارت‌خانه‌های نفت و نیرو ادغام شده و وزارت انرژی شکل بگیرد. اینک باید مدیریت دانش در حوزه انرژی به فعلیت برسد، با این پیش‌فرض که ظرفیت و توان آن در کشور وجود دارد.

◆ مهم‌ترین منابع تجدیدپذیر انرژی در ایران کدامند؟ کشور برای منابع تجدیدپذیر انرژی خود چه میزان سرمایه‌گذاری کرده است؟ واقعاً کفايت سرمایه‌گذاری در این منابع با توجه به ظرفیت‌ها چه میزان است؟

با توجه به آمار منتشر شده توسط اطلاعات بادی و خورشیدی

- برای اخذ بودجه بیش از دو هزار میلیارد تومان برای تجدیدپذیرها، می‌توان صندوقی برای درآمدهای این از سوخت بیشتر تشكیل داد و درآمدهای این صندوق مستقیماً صرف سرمایه‌گذاری در تجدیدپذیرها شود نه خرج کمبود کسری بودجه دولت؛ به این صورت که کارخانجات، صنایع و بنگاه‌های مختلف در کشور درصدی از میزان بشکه سوختی که روزانه مصرف می‌کنند (برابر با قیمت فوب خلیج فارس) را به عنوان عوارض به این صندوق واریز نمایند.

باز تعریف کنند و دولت را به سمت رگولاتوری، بسترسازی و تنظیم مقررات سوق داده و خود بازیگر اصلی تجدیدپذیرها در کشور باشند.

استان کرمان وسیع‌ترین عرصه استانی در جغرافیای کشور است، در مورد جایگاه بایسته آن در صنعت و اقتصاد انرژی تجدیدپذیر کشور چه تحلیلی ارائه منماید؟

در حوزه انرژی‌های تجدیدپذیر در کشور چندین استان وجود دارد که در اطلاعات تجدیدپذیرها به شدت نمایان و متمایز شده‌اند؛ از جمله استان کرمان که دارای ویژگی‌های خاصی برای تولید انرژی‌های تجدیدپذیر از جمله ارتفاع و حرارت است که این شاخص‌ها موجب شده‌اند که بیشترین راندمان تولید انرژی در جذب از پنل‌های خورشیدی را دارا باشد. لذا با توجه به موقعیت جغرافیایی و جوانان دانشگاهی استان کرمان، بنگاه‌های بخش خصوصی و جوانان علاقمندی که در این استان وجود دارد و در کنار آن حرکت اتاق بازرگانی با راهاندازی اندیشه‌کده انرژی، استان کرمان در حوزه انرژی افق بسیار خوبی به عنوان یک مرجع داخلی و بین‌المللی خواهد داشت و پیش‌بینی می‌شود که در آینده، استان کرمان جایگاه خوبی را در حوزه تجدیدپذیرها تجربه خواهد کرد. ◆◆

لحاظ تشعشع، ارتفاع و برودت هوا وضعیت خوبی دارند. در مناطق شرق کشور نیز تونلهای بادی بسیار خوبی وجود دارد و ایجاد نیروگاه‌های بادی در این مناطق فرصت مناسبی است. چالش‌های انرژی‌های تجدیدپذیر به اقتصاد انرژی و تکنولوژی برمی‌گردد؛ در واقع کشور ما با چنین پتانسیل انرژی پاک، نباید واردکننده پنل باشد، اگر بخواهیم سالی دو تا سه هزار مگاوات انرژی خورشیدی وارد مدار نماییم باید در کشور زیرساخت‌های لازم جهت ساخت پنل و از آن مهتم مر سلول و ویفر وجود داشته باشد تا از واردات این کالاهای در درازمدت بپنیاز باشیم.

چه ساختار و الگوی برای حمایت هوشمند از بخش انرژی‌های تجدیدپذیر در کشور پیشنهاد می‌کنید؟

شبکه‌سازی بکی از راهکارهایست. با توجه به شناختی که از وضعیت و مقیاس انرژی‌های تجدیدپذیر در کشور وجود دارد، ایجاد فدراسیون تجدیدپذیر در کشور (برای اولین بار) متتشکل از بازیگران مختلف از جمله سازندگان، پیمانکاران، مهندسین و مشاوران در قالب تقویت NGO‌ها و تشکل‌های مریوطه که اخیراً در اتاق بازرگانی شکل گرفته‌اند، می‌تواند یک راهکار هوشمند جهت استفاده از این ظرفیت و پتانسیل باشد. تا از این طریق آن‌ها مناسبات خود را در آینده با دولت

